

TANULMÁNYOK

KELETNÉMET UTAK A PSZICHOANALÍZISHEZ¹
Idealizálás és háritás között*Annette Simon*

Előadásomban a keletnémet kollégák pszichoanalízis felé vezető útjával szeretnék foglalkozni, amely eltért magyar kollégáink tapasztalataitól. Eleve evidens módon adódik két nagy különbség. Az egyik a német nemzetiszocializmus történelmi terhe, amely felelősséget ró ránk, német pszichoanalitikusokra, a másik pedig Németország felosztása, amely a pszichoanalízis igen eltérő útjait eredményezte Kelet- és Nyugat-Németországban 1945 után. Mint egykori keletnémet állampolgár számára, a magyar kollégák leírásai jónéhány szempontból ismerősek, sok minden azonban mégis teljesen másképp volt. Magyarországról mindig úgy beszéltünk, mint a „szocialista tábor legvidámabb barakkjáról”. Ezt a Budapesten tett látogatásaink is megerősítették. Ez a város a 1970-es és ’80-as években Kelet-Berlinhez képest sokkal világvárosiasabbnak tűnt; a csodás budapesti könyvesboltok és antikváriumok révén jól el volt látva pszichoanalitikus, meg egyéb irodalommal is. Azt, hogy ennyire azért nem volt rózsás a helyzet, megtudhatuk a mostani konferencián is.

Ez az előadás újfent a pszichoanalízishez fűződő viszony belső és külső változásairól szólna, amelyet mi, NDK-ból származó idősebb tera-

¹ Az írás eredetileg előadásként hangzott el, „Ostdeutsche Wege zur Psychoanalyse – zwischen Idealisierung und Aneignungswiderstand” címmel, a Collegium Hungaricum Berlin és a Német Pszichoanalitikus Társaság közösen megrendezett „Berlin–Budapest: Pszichoanalízis a vasfüggöny mögött” című, konferenciáján (2008. november 14-15. Collegium Hungaricum Berlin). A szöveget Bottka Petrik fordította, és a fordítást Berger Ágnes lektorálta. [a szerk.]

peuták – akik most vezető funkciókban, keletnémet pszichoanalitikus intézményekben tevékenykedünk – végigjártunk. E keletnémet kollégák közül sokan, közülük a sajnos túl korán elhunyt Hans-Joachim Koraus, illetve Hans-Joachim Maaz, valamint Jochen Schade, Michael Froese, Irene Misselwitz, Margarete Meador (hogyan csak néhányukat említsem) előadásokban és publikációkban már határozottan kifejtették ezzel kapcsolatos nézeteiket, én pedig rájuk fogok hivatkozni.

„Végre szabadság, végre pszichoanalízis” – ezzel a címmel tartott előadást Ch. Seidler és M. Froese 1997-ben, a keletnémet pszichoanalitikus kiképzőintézetünk első munkaértekezletén, melynek témája a következő volt: „Keletnémet pszichoterápia – a szubverzió és az alkalmazkodás között” (Seidler, Froese, 2002). Az előadás címe valami olyasmire tapintott rá, amely az egyesítés euforikus időszakában számunkra is hasonló módon volt érzékelhető: végre megadatott a szabadság, hogy alkalmazhassuk a pszichoanalízist, terápiaként és kultúrkritikaként egyaránt.

Miféle szabadságra gondolhatunk itt? Ezzel kapcsolatban elsősorban Hannah Arendt művére hívnám fel a figyelmet, aki a *Vita activa oder Vom tätigen Leben* [Vita activa, vagy a tevékeny életről]² című művének 5. fejezetében a szabadságról is szót ejt. Megállapítja, hogy mihelyst az ember cselekszik, egy vonatkozási hálózatba szövődik bele, mivelhogy úgy tűnik, mintha „inkább saját tette áldozata és elszenvedője, mintsem alkotója és megcselekvője volna” (298.o.), majd így folytatja: „a szabadságot, úgy tűnik, csak az képes megtartani, aki a cselekvéstől tartózkodik, s a személy szuverenitásának egyedüli megmentője abban a távolságban látszik rejleni, amelyet a 'bölcsek' maguk és a személyközi tartomány közé állítanak, és itt megőriznek” (298.o.). E bölcsességnek azonban alapvető tévedése Arendt szerint, hogy a cselekvéstől való tartózkodást egyenlővé teszi a szabadsággal. „Egyetlen ember sem szuverén, mivel nem az ember, hanem emberek lakják a földet”, és a többes szám e tényének mindannyian alá vagyunk rendelve.

Hannah Arendt érdekes módon – és számomra igen nagy megvilágító erővel – a megbocsátás és az ígéret emberi képességeiben

² Arendt e műve eredetileg angolul *The human condition* címmel jelent meg 1958-ban (Chicago University Press, Chicago). [a szerk.]

lát egy utat az emberi szabadság felé. A megbocsátás és az ígéret képességei azok a modusok, „amelyek révén a cselekvő felszabadul egy olyan múlt alól, amely őt örökre meg akarná határozni, és valamelyest biztosíthatja magát egy olyan jövővel kapcsolatosan, amely előreláthatatlanságával fenyeget.” (303.o.)

A megbocsátás és ígéret olyan fogalmak, amelyek közvetlenül emberek együttlétét célozzák meg, emberi vonatkozást és kötődést előfeltételeznek. Vajon e viselkedésformákra való képesség nem áll-e nagyon közel ahhoz, amit mi „depresszív pozíciónak” nevezünk, és ezáltal nem biztosít-e ez egy darabka szabadságot is? Hogyan tudtunk és tudunk mi, keletnémet pszichoterapeuták olyan utat találni a pszichoanalízis elsajátításához, amely szabadságot ad számunkra a megbocsátáshoz és az ígérethez?

Kétségtelen tény, hogy az én generációm keleti terapeutáinál már 1989 előtt is végbement a egyfajta közeledési folyamat a pszichoanalízis felé, és erről a nyugati oldal néha kevéssé vesz tudomást. A pszichoanalízis keletnémet földön kettős megsemmisítést szenvedett el. A pszichoanalízist a náci uralom idején a Göring-intézetben³ sorvasztották el. Az NDK-ban a hagyomány újrafelvétele elmaradt, az 1953-as Pavlov-konferencián pedig a betiltással egyenértékű ideológiai határozatot hoztak ellene. (Lockot és Bernhardt, 2001). Arndt Ludwig a jelen konferencián tartott előadásában részletekbe menően foglalkozott ezzel. A pszichoanalízis e kettős megsemmisítése után legkésőbb a hatvanas évek végére éhség támadt fel a pszichoanalízis iránt – amelynek lökést adtak a '68-as nyugat-németországi fejlemények is. Jól emlékszem arra, hogy valószínűleg 1972-ben a kelet-berlini Humboldt Egyetem pszichológiai tanszékén hallottam egy előadást, melynek során egy görcsös docensnő öntelt módon, és műve összefüggéseiből teljesen kiragadva idézte Freudot. Egy tünet szexuális elfojtásból való levezetéséről volt szó – ezt az értelmezést a docensnő nagy élvezettel gyalázta. Anélkül, hogy bármiféle fogalmam lett volna a pszichoanalízisről, evidenciaként éltem meg, hogy éppen ez az, aminek köze lehet magához a docensnőhöz, és hogy mégiscsak egy igen érdekes elméletről lehet

³ A Matthias Göring pszichiáter (Hermann Göring unokaöccse) által vezetett Német Pszichoterápiás Intézet, amely egy ideig eltúrte a (nem zsidó származású) pszichoanalitikusokat. [a szerk.]

szó. Ezek után minden további nélkül meg tudtam szerezni a kulcsot a „mérekszékényhez”, amelyben egyéb „méregkönyvek” mellett megtalálhatóak voltak Freud összes művei. Ezek olvashatóak is voltak a diákok számára, ha akarták. Ebben a – Koraus által a pszichoanalitikus eszmekincs NDK-ba való „titkos beszivárgásának” nevezett – fázisban a közeledés útja a Nyugatról küldött és átcsempészett – illetve a Magyarországon is vásárolt – irodalom tanulmányozásán keresztül a nem hivatalos vitakörökig vezetett. A pszichoanalízis ennek során kezdetben tiltott, titkos, és emiatt különösen varázslatos és vonzó tárgy volt (ami tiltva van, épp az hoz minket lázba – énekelte Wolf Biermann⁴). Később a vitakörökben aztán sokszor összevissza meséltük egymásnak az élet-történeteket, és éppilyen vadul zajlott a feltételezett pszichoanalitikus értelmezés. Ez aztán a „célirányos dinamikus csoportterápiának” [intendierte dynamische Gruppentherapie] nevezett hivatalos önismereti csoportokban folytatódott, ahol részben ugyanazokkal a kollégákkal lehetett újra találkozni, de néhány magyar kolléga is részt vett ezeken a csoportokon, például Harmatta János. A csoportterápia e formája mai szóhasználattal élve mélypszichológiai orientációjú volt, atyja, Kurt Höck még a berlini fal felépítése előtt fejezte be kiképző analízisét Nyugat-Berlinben. A célirányos csoportok pedig a pszichodinamikus önismeret egyedüli lehetséges formái voltak az NDK-ban – és az újraegyesítés után minden fent említett kolléga alaposan foglalkozott vele.

A keletnémet pszichoterapeuták számszerűleg kis csoportot alkottak, akik pácienseik sorsai révén a társadalmi valósággal szükségszerűen érintkezésbe kerültek, és ennek folytán inkább egyfajta tudatos nem-alkalmazkodás volt rájuk jellemző, s emellett állandó ellenségeskedésnek voltak kitéve. A pszichoterápiának az NDK társadalmi rendszerében folyamatosan a létjogosultságát kellett bizonygatnia, illetve anyagi eszközökért és elismerésért kellett küzdenie. A pszichoterápiás ellátásban nyilvánvaló és krónikus hiány volt. Annak ellenére, hogy nem volt hiány a különböző terápiás irányzatok közötti vitákban, a terapeuták között egyfajta csoport-összetartás uralkodott, egy alap-

⁴ Az NDK egyik legnépszerűbb énekese, akit ellenzéki tartalmú dalai miatt 1976-ban megfosztottak NDK-állampolgárságától, és Nyugatra távozásra kényszerítettek. [a szerk.]

konszenzuson alapuló összefogás. Alapjában véve a keletnémet pszichoterapeuták olyan csoportot alkottak, ahol csaknem mindenki ismert mindenkit, és amelyet – hasonlóan az egész NDK-hoz – majdhogynem incesztuózus vonások jellemeztek. Mint minden zárt csoportban, itt is volt szerelem, barátság, ellenségesség, intrika és árulás. Az, hogy az árulás a hivatalos államhatalom felé történő árulás formáját is felvette, mégpedig az állambiztonság azon nem hivatalos munkatársai által, akik a mi sorainkból származtak – sajnos a rendszerből adódott. Ez az újraegyesítés előtt részleges elfojtás és tagadás alatt állt; éppen azért, hogy a félelmet és tehetetlenséget kevésbé kelljen éreznünk (Simon, 1995). Az például, hogy a rám állított kolléga a „Sigmund Freud” I. M.-nevet [Inoffizieller Mitarbeiter – Nemhivatalos Munkatárs] viselte, az árulás szomorú ténye mellett felfogható úgy is, mint a pszichoanalízis NDK-ban jelenlevő titkos vonzerejének további bizonyítéka.

Részben tudattalan maradt az is, hogy a pszichoanalízist – még ha nem is lett volna megtiltva, és ha hagyománya nem is tört volna derékba – az NDK-n belül (már amilyen akkor volt ez az ország) –, véleményem szerint nem lehetett volna gyakorolni. Mégpedig ugyanazon okoknál fogva, amelyeket Bernard Kamm említ Regine Lockotnak abban az 1980. június 3-án írt levelében, amelyben megindokolja 1935-ös emigrációját a náci Németországból. Kamm egyike volt azon kevés nem zsidó analitikusnak, akik elhagyták Németországot. „Mármost ha a környezet, amelyben az analízist végezni szeretnénk, túlságosan hasonlónak válik, durvaságát tekintve, az eredetileg is fenyegető környezethez – vagy e szempontból akár felülmúlja azt –, a szegény analizált számára lehetetlenné válik elérni azt a felszabadító felismerést, hogy az eredeti fenyegetések hatalmukat veszítették, hiszen azok még mindig a maguk brutalitásában, a régi, életet veszélyeztető módon érvényesülnek. Az analitikus megtéveszteni, és veszélyeztetni magát és az analizáltját is, ha úgy tenne, mintha mostantól mindent szabadon át lehetne gondolni, és ki lehetne fejteni” (Brecht et al., 1985) Az NDK-ban csak ritkán, bizonyos területeken volt szó életről-halálról, de a környezetet ennek ellenére a paranoia uralta. Egy „ellenzékiként” besorolt személy ellen indított intézkedések teljes tudatában egészséges reakció lett volna e személy részéről a paranoia kifejlődése, az üldözöttség és megfigyeltség jogos érzése – akár terapeutaként, akár paciensként is.

Egy kolléganő azt mondta nekem, hogy az akkori időkben sose ment volna a fent említett önismereti csoportok egyikébe sem, hiszen a csoportban részt vehetett egy STASI ügynök is. Ez a félelem teljes mértékben jogos volt, és azt, hogy a félelem elfojtása el is vakíthat, csak utólag tudtuk igazán beismerni önmagunknak.

A pszichoanalízis iránti titkos szerelmünk a nyolcvanas években viszont már nyilvánosabbá válhatott, és fokozatosan azzá is vált. A szakmai kongresszusokra meghívtunk nyugati kollégákat, előadásainkban megváltozott a gondolkodás- és beszédmódunk. Példaként, és a Bernard Kammtól származó fenti idézet illusztrációjaként Margaret Meador egyik előadásának történetét szeretném elmondani. 1982-ben Erfurtban tartották meg nemzetközi részvétellel az NDK 10. pszichoterápiás kongresszusát. Meador egy „Injekció mint büntetés” című előadással jelentkezett, melyben egy tizenkét éves, kényszerneurózisban szenvedő fiú kórházi kezelését elemezte. E kezelés keretében a fiú heves agressziójára büntetésként fájdalmas nyugtatóinjekciót alkalmaztak egy pszichiátriai osztályon. Az egyéni terápiában a fiú bábjátékban próbálta színre vinni a fenti terápiás módszerre adott reakcióját. „A fiú kitalált egy bizonyos Meier urat és egy madárkát. Mindkét szereplőt ő maga játszotta el. Meier úrnak van otthon egy madárkája egy kalitkában. El szeretne menni otthonról egy kicsit, de közben fél otthagyni egyedül a madárkát. Aggódik, hogy a madárka feltöri a kalitkát, kirepül és összetöri a berendezést. Ezért aztán zsineggel több rétegben átkötözi a kalitkát. Igenám, de alighogy elmegy, a madárka kinyitja a kalitkát, és énekelve repdes körbe-körbe a lakásban. Meier úr azonnal visszajön. Meglátja a kiszabadult madárkát, és kétségbeesve kiabál a rendőrségért. A rendőrség nem elérhető, így a madárkának még jut egy kis kegyelem. De végül Meier úrnak sikerül egy nyugtatóinjekcióval elkábítania a madárkát.” (Meador, 1982) Meador értelmezését azzal zárja, hogy a nyugtatóinjekció a kényszerneurotikus tünetek valódi javulásának útjában áll. „Ha megvizsgáljuk a terapeuták a nyugtatóinjekció az alkalmazására vonatkozó indítékait, kiderül, hogy ez az eset extrém példája annak a tipikus páciens-orvos összejátszásnak, amely a tehetetlenségtől való félelem közös elfojtásában áll.” Ez abszolút lényegre tapintó analitikus gondolatmenet volt. Hogyan fogadták ezt az előadást? 1982-ben, harminc perccel azelőtt, hogy meg akarta volna tartani előadását, indoklás nélkül közölték Meador asszonnyal, hogy előadását nem tarthatja meg – illetve

csak úgy, hogy a kongresszus vezetősége semminemű felelősséget nem vállal érte. Csak 1989 után tudta meg, hogy mindez annak az orvosigazgatónak a beavatkozása következtében történt, akinek a kórházában az említett kezelés végbement. Wendt professzor támogatásával – aki a keletnémet pszichoterápia egy másik atyja volt – Meador úgy döntött, hogy mindezek ellenére megtartja az előadást. A nagy auditóriumban mindenki osztatlan figyelemmel követte szavait, jómagam szintén a hallgatóság soraiból hallgattam feszülten NDK-beli életünk eme metaforáját: „Mi is be vagyunk zárva, mint a madárka. A világ legtermészetesebb kívánsága, az, hogy elhagyhassuk a kalitkát, a hatalmasok számára fenyegetést jelent... Mintha egy szükségszerű életmegnyilvánulás már azonnal hadüzenetté válna... Mintha a hatalmasokat, mint Meier urat is, egy nem reális és érthetetlennek tűnő szorongás kínozná.” (Meador, 1999) És ha nem maradnánk a ketrecben, injekciót kapnánk. Az előadás nagy sikert aratott, habár az NDK Pszichoterápiás Társaságának egyik funkcionáriusa nem tudta magába fojtani azt a megjegyzést, hogy mindig vannak tevék, akik a frissen nőtt füvet túl korán legelik le. Meador mindenesetre meg tudta tartani ezt az előadást 1982-ben, és voltak még ehhez hasonló további előadások is. Az előadás nem járt Meador számára negatív következményekkel, 1984-ben elhagyta az NDK-t.

Körülbelül 1986-tól kezdődően jártam egy szakmai körbe. Az egyház oltalma alatt álló szakmai körnek álcázva egy magánlakásban találkoztunk hetente, ott tartottunk közös szupervíziót. A szupervizor egy nyugat-berlini pszichoanalitikusnő volt, aki vállalta a heti rendszerességgű utazásokat a fal túlsó oldalára, és akit a keletnémet kiadóktól származó szépirodalmi könyvekkel fizettünk ki. Itt mutattunk be először folyamatosan eseteket a napi munkánkból, és megismerkedtünk például a pszichoanalitikus setting és a keret alapismereteivel. A fal leomlása után megszégyenítő volt az a felismerés számunkra, miszerint szupervizorunk nem volt kész, kiképzett pszichoanalitikus, és egyébként is hamis személyazonossággal tévesztett meg minket. A pszichoanalízis iránti éhségünkben a fal mögött ezeket a tényezőket elhanyagoltuk, de nem is tudtuk volna ellenőrizni őket. A súlyos csalódás és megbántottság ellenére mégis e kolléganőn keresztül nyertem az első bepillantást a pszichoanalitikus munkába.

Az 1989-es a pszichoterápiás kongresszuson – januárban, tehát jóval a tényleges forradalom kezdete előtt – pszichoanalitikus munkára és

kiképzésre vonatkozó követelményeket állítottak fel, melyeket kora tavasszal a lipcsei Freud-szimpoziumon még jobban megerősítettek. Emellett a keletnémet terapeuták elkezdték nyilvánosan kritizálni az NDK-t.

A '89-es szeptemberi és októberi események még inkább előre lendítették ezt a folyamatot, amely aztán a fal leomlása után az egyesületek igen gyors létrejöttében, szakmai összejövetelekben, és az *Ich* (Én) című folyóirat megjelentetésében nyilvánult meg. Egyik napról a másikra fel lehetett vállalni nyilvánosan a titkos szeretőt. A Német Szövetségi Köztársasághoz való csatlakozás és – egyebek mellett – a nyugati egészségügyi rendszer alkalmazása során egyes nyugati szakmai társaságok is érdeklődést kezdtek mutatni a keletnémet pszichoterápia iránt. Hirtelen viszont az is kiderült, hogy a titkos szerető még meglehetősen szerényen volt felszerelve, és igazság szerint mindenekelőtt sokat kellett volna még ahhoz tanulnia, hogy tényleg mutatós tudjon lenni. A keletnémet pszichoterapeuták számára a pszichoanalízis, mint belső tárgy – ahogyan már említettük – varázslatos, tiltott, csak nehézségek árán megközelíthető és ellenálló volt – mindezért az ember hozott némely áldozatot. S most olyan nyugati kollégákkal találkoztunk, akik számára mindig nyitva állt az út a pszichoanalízis felé. Csupán az elsajátítás volt rendszerint fáradságos és drága dolog, amelyben az intézményesítés túldifferenciáltsága is szerepet játszott. A keletnémet pszichoterapeuták közeledését a kiépített nyugatnémet pszichoanalízishez ekkor majdnem mindenhol egy tanulási folyamatként szervezték meg, melynek során a keletnémeteknek eset-szupervíziókban, tanuló-analízisekben kellett részt venniük, és valóban tanulhattak is, amiért én magam és mások mindenképpen hálásak vagyunk. Ezzel együtt azt gondolom, hogy a nyugatnémet kollégáink ismétlési kényszer hatása alatt álltak, melynek részben tudatában is lehettek – így kezdték ők, illetve kiképző analitikusaik is a háború után. És miután a háború után kirekesztették őket a nemzetközi pszichoanalízisből, másrészt igen nagy fáradsággal kellett pozíciójukat és elismertségüket újra megszerezni, a mi számunkra sem volt szabad másképp lennie. Carl Nedelmann – akinek különösen nagy érdemei voltak a keletnémet kollégák felé való közeledés terén – azt mondta nekem, úgy érezte, köteles háláját rója le így: a külföldi és az emigrációból visszatért kollégáktól annyi mindent kapott, hogy ezt most tovább akarta adni nekünk. Úgy gondolom, ennek során másfajta

minták is továbbadódtak: például az, hogy németként a pszichoanalízishez csak tiszteletteljes és büntudatos módon lehet közelíteni, s keletnémetként talán kétszeresen is büntudatosnak kellene lenni, természetesen nem ok nélkül. Herman Beland egy alkalommal, számomra igen megvilágító módon, a német pszichoanalitikusoknak a pszichoanalízis elsajátításával kapcsolatos különös mértékű ellenállásáról beszélt, miután olyan néphez tartozunk, amely száműzte és üldözte a pszichoanalízist. Ez alapján a keletnémet analitikusoknak kétszeres ellenállásuk kell, hogy legyen az elsajátítás terén, hiszen az NDK-ban újfent törvényen kívül helyezték a pszichoanalízist. Ezzel szemben azonban ott volt a fent jellemzett varázserő, és a pszichoanalízis iránti látványos éhség is, mindent összegezve tehát talán egy igen erős ambivalencia.

Eleinte több időt és érzékenységet kívántam volna az egymás felé való közeledésre, illetve arra, hogy ez az ambivalencia nagyobb mértékben tudatosulhasson. Természetesen egyfelől mindenképp tanulni akarunk, másrészt viszont azokat a történeteket is el szeretnénk volna mesélni, amelyekről most beszéltem. És szerettünk volna egy azonos szinten történő találkozást, melynek során komolyan vennék a tapasztalatainkat. Ez részben természetesen megvalósult, például a DPV [Német Pszichoanalitikus Egyesület (Deutsche Psychoanalytische Vereinigung)] Kelet-Nyugat ülészakain, továbbá némelyik DGPT-konferencián [Német Pszichoanalitikus, Pszichoterápiás, Pszichoszomatikus és Mélypszichológiai Társaság (Deutsche Gesellschaft für Psychoanalyse, Psychotherapie, Psychosomatik und Tiefenpsychologie)], de a személyes találkozások alkalmával is. Nyugati kollégáink az átmeneti szabályok megalkotása révén is kifejezték nagyrabecsülésüket irántunk, régebbi keleti terapeuták iránt, s ezek lehetővé tették számunkra a pszichoterápiás praxisok létesítését. Az NDK-ban az alávetettségből és az abból származó szégyenből kapcsolatos mélyreható és meghatározó tapasztalatok után mégis folyton felmerült a kérdés a keletnémetek számára: hogyan tanulhatok anélkül, hogy megalázkodnék?

Ebben az összefüggésben igen megvilágító volt számomra az egyik álmodom, amit csak körülbelül egy éve álmodtam. Az álomban meghívtak egy általam nagyra becsült nyugati kollégával együtt előadást tartani egy nyugat-berlini pszichoanalitikus intézetben. Eltart egy ideig, míg elkezdődik a rendezvény, néhány általam ismert kolléga is jelen van. Megpróbálom rendezni az irataimat. Aztán hirtelen idegen embe-

rek özönlenek be az utcáról, köztük sok fiatal, kék ingben (tehát olyan emberek, akik az FDJ [Freie Deutsche Jugend, az egykori keletnémet ifjúsági szervezet] – ingét viselték). Köztük középen egy számomra igen ellenszenves idős férfi (a főnökük, gondolom az álmomban). Ez az ember az álomban felém tart, túlradó örömmel üdvözl, és azt mondja: „Hisz Ön is egy miközülünk!” Végigpillantok magamon, és ijedten veszem észre, hogy kék ing van rajtam.

Az álomnak nagyon sok rétege van, amelyek teljes kibontásától most megóvnám Önöket és magamat. Átgondolva számomra különösen az odatartozni akarással és ambivalenciával kapcsolatos asszociációk voltak fontosak. Szeretnék-e a német analitikusok közösségéhez tartozni úgy, ahogyan annak idején az FDJ-hoz tartoztam: nem teljesen önszántamból, míg végül ebből komoly konfliktusaim adódtak? A kék ing viselését gyűlöltem, és elkerültem, amikor csak tudtam. És talán ma is van bennem ellenállás, hogy egyáltalán újra tagja legyek egy egyesületnek, melyben szabályok és csoportkényszer érvényesülnek. Például, nagyon szívesen fogadtam, hogy a tapasztalt keletnémet terapeutáknak kialakított átmeneti szabályok révén, a kiképző analízisemet nem abban az intézetben kellett elvégeznem, ahová tartoztam, s így szabadon választhattam meg a kiképző analitikusomat. Ezzel olyan kiváltságot kaptam, amely a mostani kiképzendő analizáltjaim számára nem adatik meg. Az a körülmény, hogy mi keleti terapeuták csakis egy nyugati terapeutánál végezhetjük kiképző analízisünket, történelmileg meghatározott és elkerülhetetlen volt. Ugyanakkor néhány problémát is felvetett, amelyeket ehelyütt csak érinteni szeretnék: egy másik kultúra embereihez jártunk analízisbe, akik ezen a kultúrán belül a szakmájuk hierarchiájában érvényesültek. Magunkkal hoztuk e másik kultúrával, annak felettünk való uralmával és a benne való eredményességgel is kapcsolatos ambivalenciánkat, illetve magának a pszichoanalízisnek az idealizálását, és ugyanakkor az iránti való, jobbára nem tudatos ambivalenciát is. Ez véleményem szerint különleges feszültséget vitt a pszichoanalitikus helyzetbe: a kiképző analitikus talán idegenebb és idealizáltabb, és ezáltal vonzóbb és fenyegetőbb is volt, mint amilyen egy keleti analitikus lehetett volna. Ezzel együtt kizáródtak bizonyos társadalom-specifikus áttételi helyzetek. Így például nagyon valószínűtlen volt, hogy a kiképző analitikus azelőtt a STASI nem hivatalos munkatársaként működött volna. Manapság, keleti analitikusként

mi nem vagyunk ennyire vonzóak, és inkább bizonyos fajta leértékelésekkel kell szembenéznünk.

A nyugati oldalon fennállt az igény arra, hogy ne csak a pszichoanalízist, hanem a hosszú folyamat során kitalált és felépített intézményesítés formáit is átvigyük a keleti részre. Holott mi eleinte voltaképpen a saját formáinkat szeretnénk volna megtalálni a mi pszichoanalízishez vezető utunk számára. Lett is volna ehhez elegendő ötletünk és elköteleződésünk. Így például, az lebegett előttünk, hogy a kiképző analízist éppenhogy ne a saját intézményen belül építsük ki, vonjunk be más szakmai csoportokat és érdeklődőket is, tehát engedélyezzük a laikus analízist, és még sok minden egyébről is szó volt.

Úgy gondolom, hogy ez a fázis véget ért. Egy részben igen fájó alkalmazkodási folyamatban – amelyet a német pszichoterapeuta-törvény nyomása jelentősen meggyorsított – a keleti intézmények jellegükben és szabályaikban ma már alig különböznek a nyugati intézményektől. És néha az az érzésem, hogy az áttérők között vagyok, illetve hogy magam is az vagyok, akinek egyfelől különösen lelkesen kell képviselnie az újonnan elsajátított tanokat, hogy másrésről aztán mindig kiessen maga is a szerepéből. Így például a kelet-berlini intézet, az APB [Berlini Pszichoanalitikus és Pszichoterápiás Munkaközösség (Arbeitsgemeinschaft für Psychoanalyse und Psychotherapie Berlin)] alapító csoportjának közössége többek között annak a kérdésnek a kapcsán szakadt szét, hogy a kiképző analízis a saját intézményben történjen-e, vagy más intézmények kiképző analitikusainál menjen-e végbe. Ez természetesen a DGPT alapszabályától is függött, amelynek alá kellett vetnünk magunkat.

A nyugatnémet pszichoanalízissel találkozáskor, néha az volt a benyomásunk, hogy az analízis ott már nem észleli tudatosan a saját intézményesedését és alig foglalkozik már a társadalomban betöltött helyzetével, illetve kultúrkritikával. Ma úgy gondolom, hogy ez csak részben igaz. Épp úgy, mint a '68-as generációnál, itt is létezik a Kelet és Nyugat *időeltolódásának* jelensége. Amikor a saját társadalmi átalakulásaink közepette friss és új pillantásunkkal szemléltük a másik társadalmat és pszichoterápiás környezetet, olyan viszonyokat észleltünk, amelyekre kollégáink már tíz vagy húsz évvel korábban reflektáltak, és amelyeket kritizáltak is, mint például a Hans-Martin Lohmann által 1983-ban kiadott „Rossz közérzet a pszichoanalízisben” című vitairatban. Ami

nekünk újonnan a bőrünket égette, azt ők különböző folyamatok során már átdolgozták, illetve letörlesztették. Ha például megnézzük a DPV alapítása ötven éves évfordulóján tartott konferenciáról kiadott kötetet, nem mondhatjuk, hogy túl keveset foglalkozott volna a pszichoanalízis társadalomban betöltött helyzetével vagy a pszichoanalízis társadalmi problémáival. Decker, Rothe és Brosig a *Psyche* című folyóirat 2005-ös és 2006-os számait vizsgálta meg a Paul Parin⁵ által 1978-ban felvetett kérdés szempontjából: „Hogyan foglalnak állást az analitikusok égető korkérdésekre vonatkozóan?”. E két év közleményeinek elemzése során arra jutottak, hogy a *Psyche*-ben megjelenő szövegek 17 százaléka „égető korkérdésekkel” foglalkozik, ugyanakkor egyetlen egy vitát sem lehet találni, amelyik az NDK, vagy a Német Szövetségi Köztársaság közelmúltbeli történelmével foglalkozna (2007). Hipotézisem az, hogy az az érzésem, amely szerint a pszichoanalízis nem észleli a társadalmi problémákat, abból az érzésből fakad, hogy keletnémetként nem vagyunk észlelve. Bár a kelet-berlini intézetünk által kiadott konferencia-köteteink határozottan foglalkoznak a keletnémet történelemmel, a nyugatnémet kollégák egyszerűen nem olvassák, és csak igen kevesen találják meg az utat üléseinkre (igaz, a lipcsei és hallei kollégák sem igen jönnek el). Ebben vajon egyszerűen folytatódik Kelet-Németország észlelésének lehasítása, ami voltaképpen már a fal leomlása előtt is annyira nyilvánvaló volt? Vagy, másfelől, tanulási folyamataik révén a keletnémet pszichoterapeuták annyira be lennének épülve a nyugatnémet pszichoanalízisbe, hogy már alig beszélnek saját nyelvüket? Ez vajon a keletnémet származás tagadásának egy formája is lenne, amelyben még nem dolgozták át kellőképpen a szégyen és az ambivalencia érzéseit? Így kellene elfelejteni a kék inget, amelyet néhányunk valaha hordott?

A kérdések, melyeket itt felvetettem, abba a kérdésbe is beletorkollanak, hogy vajon én, aki épphogy nem szeretném megtagadni a származásomat, képes lehetek-e valaha is arra, hogy depresszív pozíciót vegyek fel az NDK-val, mint belső tárgygal szemben. Hogy megbocsát-

⁵ Paul Parin, szlovéniai születésű (1916) svájci pszichoanalitikus, a radikálisan társadalomkritikai beállítottságú zürichi pszichoanalitikus szeminárium vezéralakja [a szerk.]

hatok-e az NDK-nak, amit Arendt ugyebár a szabadság lehetőségeként fog fel? Ez azt jelentené, hogy egy paranoid módon képződött tárggyal szemben – amelynek üldöző oldalát kétségkívül tapasztalnom is kellett – a gyász és jóvátétel beállítódását venném fel. Ez azonban ezzel a társadalmi rendszerrel szemben véleményem szerint nem lehetséges, s így vállalom az értékítéleteimet és a gyűlöletemet is, túlságosan sok időt kellett az életemből méltatlan konfliktusok során elherdálnom. Viszont talán lehetséges megbocsátani azoknak az embereknek, akik ebben a rendszerben éltek, hiszen őket egyéni sorsukon keresztül meg lehet érteni. Azt gondolom, hogy a nyugatnémet kollégáink rajtunk keresztül túlságosan emlékezni kényszerülnek a nemzetiszocializmussal mint belső tárgyukkal való saját küzdelmeikre, és e küzdelmek esetükben és a mi esetünkben is még mindig aktuálisak. Tehermentesítő funkcióval is bírhat számukra, hogy bennünket úgy látnak, akik még inkább megmérgeztettek, diktatúrával még jobban fertőzöttek vagyunk, és a megbirkózás terén is kevésbé haladtunk előre, mint ők. Szűk körökben pedig azt mondják rólunk, hogy az NDK-terapeuták közül az a generáció, amelyhez én is tartozom, a pszichoanalízis számára elveszett, illetve hogy szégyentelen dolog, hogy most saját intézményeket merünk alapítani. Christian Pross nyugat-berlini pszichoterapeuta – aki hosszú ideig a kínzás áldozataival foglalkozó központ vezetője volt – egy 1994-es írásában az „NDK-ból származó páciensekkel való konfrontáció során működő elhárítással és projekciókkal” foglalkozott. Erős szavakat használ: „Az NDK-ból származó páciensek a saját félrenézésünkre emlékeztetnek minket, arra, hogy a falat „antifasiszta védősáncként” láttuk igazolva és fogadtuk el... A keletiek olyanok, mintha lefagyasztott nációk lennének, akiket a reálszocializmus hűtőkamrájában majdnem ötven évre konzerváltak, most pedig Gorbacsov révén kiolvasztottak... Mobilizálják öngyűlöletünket.” Velünk, keletnémetekkel való foglalkozás során a nyugatnémetek könnyen elfelejtik, vagy egyszerűen nem tudják, hogy néhányan közülünk már az újraegyesítés előtt is intenzív reflexiós folyamatokon mentek keresztül. Például, abban az ellenzéki csoportban, ahová én tartoztam, határozottan foglalkoztunk a sztálinizmussal, a totalitarizmussal, amelyet a szovjet megszállás által strukturálisan az NDK-ra kényszerítettek. És mi éppen hogy képesek voltunk arra, hogy megszabadítsuk önmagunkat az NDK-tól, mint külső totalitárius tárgytól, ellentétben azzal, ahogyan a

németek tették 1945-ben. Ezt a szabadulást természetesen megelőzték a nemzetiszocializmussal való számvetés folyamatai is. Azzal, hogy ez a számvetési folyamat másmilyen volt és másféleképpen volt hiányos, mint Nyugaton, teljesen tisztában vagyunk, és így továbbra is foglalkozunk a témával.

Hogyan lehetséges ma a terápiás helyzetben „mindent szabadon átgondolni és szabadon kifejteni”? Vagy, hogyan tudja az analitikus elérni, hogy – Freud szavaival élve – „szabadságot teremtsen a beteg énje számára, hogy az maga tudjon határozni” (1923, 317.o.)⁶ Úgy gondolom, csak akkor képes erre, ha az analitikus szabadságot jellemző sokfajta korlátot ma is tudatosítja, e korlátokra megfelelően reflektál, s aztán ezek kihatásait a Hannah Arendt-i értelemben véve magának és páciensének is megbocsátja. Ezen most nem egy mindenre kiterjedő és mindent elfedő megbocsátást értek, hanem a depresszív pozíció lehetővé tételét, ami szemben áll a grandiozitással. Mindannyian tudjuk, hogy e megbocsátásnak komolyan útjába állhatnak az analitikus túlzott éniideáljai, amelyek a saját határok tudatosulását folyton alááshatják. De a pácienseknek sem mindig bocsátunk meg teljesen, hanem időnként többé-kevésbé kifinomult módon leértékeljük őket.

Ezzel egyidejűleg azt kívánám, hogy az analitikus magának és páciensének megígérje – a jövőbeli szabadság feltételeként –, hogy mindennek ellenére megpróbál mindig újra reflektálni a pszichoanalitikus helyzetet korlátok közé szorító társadalmi körülményekre, és próbál változtatni is ezeken. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az önmagára való reflektálás folyamatában nem áll meg, de azt is, hogy legalább is érdeklődést mutat a politika és szakmapolitika iránt. Gondolkodnia kell például, hogy mit jelent az egészségbiztosítási pénztári rendszer szakértőjének benyújtott javaslat, milyen jelentősége van az ő szempontjából a tervezett telefonlehallgatásnak és az adattárolási kötelezettségnek? És vajon milyen – a Paul Parin-i értelemben vett – újfajta társadalmi alkalmazkodási mechanizmusoknak van adott esetben ő maga is alávetve?

Ezzel együtt természetesen arról is szó van, hogy a képzésben olyan feltételeket teremtsünk, amelyek révén meg lehet tanulni megbocsátani

⁶ Az *ósvalami és az én*. Hatágú Síp, Bp. 1991. 67.

saját magunknak és a pácienseiknek. A pszichoanalízis mint kultúrkritika szubverzív. Álljon itt e szöveg befejezéseként az NDK-ból származó nem konform költő, Bert Pappenfuß versének egy sora: „Amihez az ember hozzáfogott, azt meg is kell változtatnia.” (1988. 153.o.)

IRODALOM

- ARENDE, H. (2008 [1958/1967]): *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. 7. kiadás, München, Zürich (Piper) 2008.
- BRECHT, K. ET AL. (Hrsg.) (1985): *Hier geht das Leben auf eine sehr merkwürdige Weise weiter... Zur Geschichte der Psychoanalyse in Deutschland*. Hamburg (Verlag Michael Kellner).
- DECKER, O. – ROTHE, K. – BROSIG, B. (2007): Kritische Glosse. *Psyche*, Nr. 12, S. 1270-1280.
- FREUD, S. (1923): Das Ich und das Es. In: *Studienausgabe* Bd. III, Frankfurt am Main (S. Fischer) 1982. Magyarul: *Az ősválami és az én*. Hatágú Síp, Bp. 1991.
- FREUD, S. (1930): Das Unbehagen in der Kultur. In: *Studienausgabe* Bd. IX, Frankfurt am Main, (S. Fischer) 1982. Magyarul: Rossz közérzet a kultúrában. In: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Bp. 1982. 327-405.
- LOCKOLOCKOT, R. – BERNHARDT, H. (Hrsg.) (2001): *Mit ohne Freud*. Gießen (Psychosozial)
- LOHMANN, H.-M. (Hrsg.) (1983): *Das Unbehagen in der Psychoanalyse*. Frankfurt amMain, Paris (Qumran)
- MEADOR, M. (1982): Injektion als Bestrafung, kiadatlan előadás.
- MEADOR, M. (1999): Vom armen Vögelchen, das im Käfig bleiben mußte, kiadatlan kézirat.
- SANDLER, A-M. (2007): Psychoanalyse in Deutschland heute und morgen. In: Springer, A. und Münch, K. (Hrsg.) (2007): *Psychoanalyse heute?!*. Gießen (Psychosozial) S. 49-62.
- SEIDLER, C. – FROESE, M. J. (2002): *DDR-Psychotherapie zwischen Subversion und Anpassung*. Berlin (edition bodoni)
- PAPENFUß, B. (1988): *dreizehntanz*. Berlin und Weimar (Aufbau), S. 153.
- PROSS, CH. (1994): Abwehr und Projektionen in Konfrontation mit Patienten aus der ehem. DDR, kiadatlan kézirat.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

LACZÓ FERENC RAINER M. JÁNOSRÓL

CZAKÓ ÁGNES SZALAI JÚLIÁRÓL

GYÖRFFY DÓRA MIHÁLYI PÉTERRŐL

SZILI JÓZSEF BEZECZKY GÁBORRÓL ÉS KULCSÁR SZABÓ ERNŐRŐL

TÓZSÉR JÁNOS, KOVÁCS DÁVID MÁRK ÉS FARKAS KATALIN AZ ELMEFILOZÓFIÁRÓL

PROBLÉMA

HAVASRÉTI JÓZSEF AZ ARTPOOL LETTER ESZTÉTIKÁJÁRÓL

KEITH TRIBE MAX WEBER KÖZGAZDASÁGTANI GONDOLKODÁSÁRÓL

NÉMEDI DÉNES BRUNO LATOURRÓL

SZEMLE

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK

M E G J E L E N I K

2009. TAVASZ

N E G Y E D É V E N T E

MEGJELENT A *BUKSZ* 2009. TAVASZI SZÁMA

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél;

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440. További információ
a (06-80) 444-444-es telefonon.